

Ситник О. М. В. Ляскоронський як археолог. *I Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, 2019. С. 111–121.

УДК: [902.2: 929] (477)

О. М. Ситник

В. Ляскоронський як археолог

У статті розглянуто внесок Василя Ляскоронського у розвиток вітчизняної археології. Насамперед відзначено приналежність В. Ляскоронського до Київської історичної школи В. Антоновича. З'ясовано участь Василя Ляскоронського у підготовці та проведенні XI–XV археологічних з'їздів. Охарактеризовано основні напрямки археологічних досліджень вченого.

Ключові слова: археологія, Василь Ляскоронський, Київська історична школа В. Антоновича, Історичне товариство Нестора Літописця, городища.

Вступ. Василь Григорович Ляскоронський народився 24 грудня 1859 року (5 січня 1860 року за новим стилем) в місті Золотоноша Полтавської губернії (нині – Черкаська область) в збіднілій дворянській родині вчителя римо-католицького віросповідання Григорія Ляскоронського, який після закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту був учителем міської школи в Золотоноші. Мати – Катерина походила з роду Максимовичів на Чернігівщині (Мельник-Антонович 1929, с. 368), закінчила Ніжинський французький пансіон. Василь Ляскоронський був одним із яскравих представників Київської історичної школи В. Антоновича. Був, як і його вчитель польського походження, але українцем за переконанням. І, як учень і послідовник В. Антоновича, В. Ляскоронський успадкував від свого вчителя

Матеріали і методи. В якості основних матеріалів для статті використані роботи В. Ляскоронського, дослідження про його археологічну діяльність та наукову спадщину. Визначальним методологічним інструментарієм статті стали: біографічний метод (аналіз життєвого і наукового шляху В. Ляскоронського), порівняльно-історичний метод (співставлення історичних концепцій В. Ляскоронського та інших істориків), метод історіографічного аналізу (конкретного змісту наукових праць В. Ляскоронського).

Результати досліджень. Формування Василя Ляскоронського як археолога почалося ще в стінах Лубенської гімназії. Навчаючись там, Василь потрапив під вплив здібного археолога-аматора, учителя Федора Івановича Камінського, який в 1873 р. став одним із першовідкривачів пізньопалеолітичної стоянки біля с. Гінці Лубенського повіту та брав участь в роботі III Археологічного з'їзду. Він також досліджував археологічні старожитності Нижнього Посулля: поселень доби енеоліту та бронзової доби на Лисій Горі в околицях Лубен, пам'яток доби бронзи й скіфського часу – кургани Посулля. Ф. І. Камінський всіляко заохочував своїх учнів до вивчення рідного краю, його історії й, безперечно, йому належить першочергова роль у залученні Василя Ляскоронського до археологічних занять, що в подальшому стали чи не найголовнішою ділянкою наукової діяльності В. Ляскоронського. Позитивний вплив на Василя Ляскоронського під час його навчання в Лубенській гімназії справила меценатка, фундаторка першого загальнодоступного приватного краєзнавчого музею Лівобережної України К. М. Скаржинська, яка також привертала увагу майбутнього вченого до археологічних й етнографічних досліджень (Ситник 1993, с. 25).

В. Ляскоронський у роботі «Володимир Боніфатієвич Антонович, як археолог» зауважив позицію свого наставника стосовно важливості археологічних досліджень з огляду на обмеженість, плутанину й непевність писемними джерел. Відтак, В. Б. Антонович був переконаний, що історію

неможливо вивчати лише за писемними свідченнями, без використання таких наук, як археологія, антропологія, етнографія, нумізматики тощо, котрі здатні доповнити або пояснити недостатні чи незрозумілі місця писемних джерел. Більш того, за допомогою фактичних даних зазначених наук можливо зовсім по іншому трактувати історичні події в більш об'єктивному й достовірному вимірі (Ляскоронський 1997, с. 338-339). У подальшому саме В. Ляскоронський, чи не найбільшою мірою з усіх представників Київської історичної школи В. Б. Антоновича втілював ці настанови свого вчителя в своїй дослідницькій практиці, зокрема започаткувавши методику критичного аналізу писемних (літописних) джерел.

Як засвідчив Василь Ляскоронський (Ляскоронський 1994, с. 299) у своїх спогадах про Володимира Антоновича, цей вчений, який здійснив значне число археологічних досліджень по всій Україні та поза її межами, викладав для студентів-істориків двох старших курсів на їх прохання спеціальний курс з археології. Як великий знавець в цій галузі, він ґрунтовно й системно викладав найголовніші основи археології. Саме під впливом В. Антоновича, В. Ляскоронський захопився вивченням археології, топографії, картографії, нумізматики, працював у нумізматичному та археологічному музеях Університету Св. Володимира. Лекції та особисте спілкування з В. Антоновичем зумовили спрямування історичних поглядів В. Ляскоронського, стали підґрунтям його самостійної наукової роботи. Як пригадував В. Ляскоронський, В. Антонович ставився з великою увагою до тих, хто починав працювати на науковому ґрунті. При цьому, заохочуючи своїх учнів до власних наукових дослідів (Невидані ... 1928, с. 76]. Пізніше, саме під керівництвом В. Антоновича, В. Ляскоронський підготував і захистив магістерську дисертацію, тема котрої, методологічні та методичні підходи цілком засвідчили приналежність В. Ляскоронського до Київської історичної школи В. Антоновича. Однак українофільські настрої молодого вченого, цілком очевидно навіяні його наставником, створили певні перешкоди для його наукової кар'єри.

Наприкінці 1880-х рр. Василь Ляскоронський вирушає працювати домашнім вчителем в родині священника при російському посольстві у Відні. Як вільний слухач він відвідував лекції в місцевому університеті, працював у музеях, архівах і бібліотеках Відня, студіюючи в оригіналі матеріали з картографії стародавньої України (Ситник 1990, с. 89). В. Ляскоронський одним із першим серед вітчизняних дослідників, систематично досліджував наукову спадщину Л. де Боплана. Вчений проводив ретельні розшуки матеріалу, над чим працював у закордонних бібліотеках, музеях, архівах, насамперед Парижа й Відня, а згодом – Англії, Німеччині та Голландії (Ситник 1993, с. 29, 30). К. Мельник-Антонович з цього приводу відзначила, що В. Ляскоронський, зацікавлений яким-небудь науковим питанням або дійшовши до якої гіпотези, ніколи не спинявся на пів дорозі; він пильно й старанно досліджував те питання в кожному напрямку – і вглиб, і вшир, збираючи по крихті найдрібніші факти, відомості з найрізніших джерел, літописні тексти, свідоцтва сучасників, актові документи, матеріали з допоміжних наук, навіть пізніші оповідання та легенди, аби вони стосувалися до даного питання. Уважно та сумлінно перевіряючи кожний факт, Василь Григорович доходив часом таким шляхом до нових сміливих, цілком оригінальних висновків, що викликали різкі напади з боку історичної критики (Мельник-Антонович 1929, с. 381).

У 1891 р., В. Ляскоронський із чималим, набутим за кордоном, досвідом повернувся до Києва, де дістав посаду вчителя історії та географії 3-ї гімназії, записавшись одночасно до університету своєкоштным кандидатом для підготовки до захисту магістерської дисертації та склавши магістерські іспити. У той же час, молодий вчений почав публікувати в київських періодичних виданнях, зібрані ним на Полтавщині та за кордоном, матеріали з нумізматики та археології. Зокрема, низка його археологічних розвідок було надруковано в «Киевской старине». Вони, серед іншого, засвідчили неабиякий інтерес дослідника до укріплених городищ посульської оборонної лінії (Ситник 1993, с. 34). Саме в цей час В. Ляскоронський розпочинає дослі-

джувати городища, кургани й майдани в Середньому Придніпров'ї, насамперед на Полтавщині. У своїх розвідках вчений інформував про розкопки давнього Лукомльського городища, поблизу містечка Таганча, у містечку Снятині, під Києвом тощо Дослідивши городища, кургани, майдани в Середньому Подніпров'ї, у своїх статтях В. Ляскоронський виклав результати розкопок давнього Лукомльського городища, біля містечка Таганча, у містечку Снетині тощо (Ляскоронский 1892; Ляскоронский 1893а; Ляскоронский 1893b; Ляскоронский 1896а; Ляскоронский 1896b).

Як вже було зазначено вище, праці В. Ляскоронського стали важливим кроком вперед у бопланознавстві. Вчений розпочав дослідження цього наукового напрямку, цілком очевидно, також під впливом учителя – В. Антоновича та, на відміну від своїх попередників, намагався охопити всю творчість Л. де Боплана. Відтак, однією з визначальних тем наукових студій В. Ляскоронського була історична картографія. Тому, закономірно, що ставши дійсним членом Історичного товариства Нестора Літописця в 1891 р., В. Ляскоронський публікує свої перші дослідження з бопланіани в «Читаннях» цього товариства, зокрема: «Данные об атласе Боплана XVII в.», «О гравюре XVII в. Гильйоме Гондиусе и его картографических трудах относительно Южной России, произведенных по чертежам и планам Левассера де-Боплана», «Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., заключающие в себе данные для истории Южной Руси», «Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России» (Гордієнко 2013, с. 90). Як пригадував В. Дубровський, В. Ляскоронський був знаний не лише як учень В. Антоновича, а насамперед як відомий археолог (Дубровський 1965, с.48).

Знайомство Василя Ляскоронського з відомим дослідником українських старожитностей Вікентієм Хвойкою спричинило його більш поглиблене зацікавлення археологією. Неодноразово В. Ляскоронський брав участь в археологічних експедиціях В. Хвойки та його приятеля археолога С. Мазаракі – в розкопках фундаменту Десятинної церкви в Києві. На

матеріалах цих розкопок в 1897 р. з'явилася робота «О судьбе одной археологической находки, сделанной в Киеве в 1827 г.», присвячена першим розкопкам фундаменту Десятинної церкви. Загалом, разом із В. Хвойкою й С. Мазаракі В. Ляскоронський брав участь в кількох експедиціях, обстежив, закреслив і картографував значну кількість валів, курганів, майданів і городищ різного часу в Полтавській, Харківській і Курській губерніях.

Починаючи з 1899 р. в журналі «Київська старовина» М. Ф. Біляшівським було започатковано окрему рубрику, присвячену археології та пам'яткам старовини – «Археологічний літопис Південної Росії» (1899-1901). Через неможливість у повному обсязі подавати матеріали, з 1902 р. «Археологічний літопис» починає виходити як окремий журнал (1902-1905). На його шпальтах він розміщувалися серії статей-відгуків про підготовчі комітети до археологічних з'їздів та їхню роботу. Це був своєрідний «щоденник», у якому молодий дослідник прагнув ознайомити із археологією України не лише широку вітчизняну громадськість, а й тих, хто проживав за її межами. Серед постійних авторів часопису були: В. Б. Антонович, Ф. К. Вовк, М. С. Грушевський, В. В. Хвойка та ін. Слід відзначити, що серед постійних підписників і читачів «Археологічного літопису Південної Росії» був і В. Г. Ляскоронський (Павлик 2018, с. 44, 45). Як засвідчують листи Ф. К. Волкова (Вовка) до В. Г. Ляскоронського, між ними та В. Хвойкою наприкінці 1890-х років існувала досить тісна співпраця. Цьому, значною мірою, сприяли поїздки В. Ляскоронського з Києва, де проживав В. Хвойка, до Парижу, на той час мешкав Ф. Вовк. Завдяки цьому, В. Ляскоронський підтримував зв'язки з обома вченими, при цьому, обмінюючись матеріалами археологічних розкопок та літературою, призначеною для їх спільного користування (Ситник 1993, с. 36).

У 1896 р. при Історичному товаристві Нестора Літописця було засновано відділ підготовчого комітету до XI Археологічного з'їзду. В. Г. Ляскоронський активно включився в його роботу, а під час з'їзду, що проходив у Києві в серпні 1899 р. був обраний його секретарем. За

дорученням Московського археологічного товариства В. Г. Ляскоронський у 1898-1900 рр. займався оглядом старожитностей на Лівобережній Україні. Як пригадував вчений у своїй автобіографії, «за дорученням Московського археологічного товариства здійснив три наукові відрядження в межах Чернігівської, Полтавської, Курської, Харківської та Катеринославської губерній, де займався дослідженням й описом городищ, курганів, валів і т. д.» (Ляскоронский Автобиография, с. арк. 1). У № 3 «Археологічного літопису Південної Росії» вміщено повідомлення про розкопки, проведені згідно з планом підготовки до XI Археологічного з'їзду, В. Г. Ляскоронським. Зокрема зазначено, що була досліджена місцевість 84 по течії р. Удай, від с. Повстина до с. Гурбинець та по течії р. Лисогора, від її впадіння в р. Удай до с. Олексинець, та зняті плани городищ біля сіл Повстина, Пирятина, Варви, м. Срібного і в с. Грицівки, яке знаходиться поряд. В. Ляскоронський провів дослідження городища та курганів біля Білої Вежі та Дмитрівки; городищ за течією р. Ромна та її притоки Тарговиці біля сіл Саранівки, Корібутова, Кошар, Великого Самбора, Червоного Колядина, Грицівки, Липового, Медвежого, Галки; городищ по течії р. Сула до впадіння її в Дніпро, всього впродовж 250 верст (266 км). Були знайдені городища біля Недригайлова, в Костянтинові, біля с. Басівка, в м. Ромни, Глинському, в м. Сенчі, Снітин, Лубни, поряд з с. Мацківці, м. Луком'я, Великої Селецької, м. Оржиця, с. Слінка, м. Горошин, в Буромці, Лашівці, біля с. Матвіївка, в Жовнині та поряд з ним, біля Воїнської Греблі, що в усті р. Сула. Згодом В. Ляскоронський оглянув береги р. Терна, яка впадає у верхню Сулу, від Черенівки (Курська губернія) до с. Будки, та описані городища: біля м. Тернів, у володіннях кн. Щербатова та біля с. Городище (Харківська губернія). Також В. Ляскоронський зібрав відомості про «зміїві вали» біля с. Гирівка (Конотопський повіт), с. Будки (Роменський повіт) та біля устя р. Сула (Павлик 2018, с. 83, 84). При цьому, вздовж р. Сула та її приток, В. Ляскоронський знайшов рештки городищ, котрі він умовно поділив на кілька типів: 1. Круглі болотні городища, влаштовані в низинах на природних

або штучних узвишшях. 2. Нагорні городища, які відрізняються своїм місцем розташуванням, а інколи ще й тим, що з того боку, який прилягав до плато, було зведено кілька захисних валів. 3. Укріплення, які змінювали свою форму залежно від рельєфу, за розмірами набагато більші від круглих городищ та мали цілий ряд концентричних валів. 4. Гродища, що являли собою рештки міст, про які згадувалося в літописах. Стосовно валів, то найбільший з них тягнувся по краю нагірного плато й закінчувався обривом біля правого берега Сули (Павлик 2018, с. 91-93).

Окремо до XI Археологічного з'їзду В. Ляскоронському та іншим учасникам з Полтавщини було доручено скласти реєстр пам'яток старовини Полтавщини (Ситник 1990, с. 91). Також на з'їзді В. Ляскоронський виголосив доповідь «Знахідки римських монет в області Середнього Придніпров'я», де доводив давню заселеність краю. На основі знахідок римських монет I–III ст. дослідник висловив припущення про можливість існування Києва вже у цей час. Ця думка була пізніше піддана критиці, проте до неї весь час поверталися вчені, висловлюючи власні теорії відносно розбудови Києва. Не менший інтерес у вченого викликали вали на території України. Провівши розкопки Змійового, Пороського, Посульського, Переяславського та деяких інших валів, В. Ляскоронський присвятив їм цілу низку розвідок (Ляскоронский 1901a; Ляскоронский 1907a; Ляскоронский 1911; Ляскоронский 1907b).

«Змиевы валы в пределах Южной России, их отношение к курганам-маданам и примерная эпоха их возникновения», «Городища, курганы, площади и длинные (змейевы) валы в области днепровского Левобережья», «Городища и длинные змеевые валы в области рек Псел и Ворскла», «Путевые заметки во время археологической экскурсии в бассейне Приднепровского Левобережья». Як свідчать сучасні дослідження, вчений не завжди був правий у своїх твердженнях, проте саме вони змушували дослідників шукати шляхи для вірного визначення дат заснування деяких валів, ураховуючи найновітніші археологічні дані (Самойленко 2005, с. 102).

Тривалий час Василь Ляскоронський працював над вивченням Переяславської землі, використовуючи літописні та археологічні матеріали, наслідком чого стала поява великої монографії «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» (1897), котра викликала жваву дискусію серед науковців. 23 травня 1899 р. вчений захищає дисертацію на цю ж тему – «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.». Це спричинило опозицію з боку «правої професури», що виступала проти так званої «української інтриги». Опозиція була спричинена тим, що В. Г. Ляскоронський захищав свою дисертацію українською мовою, на підтримку заклику В. Б. Антоновича на XI Археологічному з'їзді читати доповіді українською мовою поряд з іншими слов'янськими мовами.

В. Г. Ляскоронський одним з перших широко залучив пам'ятки археології з Переяславщини до своєї узагальнюючої праці «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.». Вона була написана настільки ґрунтовно, із залученням такої кількості археологічних та літописних матеріалів, на котрі часто посилався дослідник, що витримала два видання й не втратила наукового значення й на сучасний час. Проте автор відзначав недостатність археологічних джерел для виходу на більш широкі історичні узагальнення. Написана на існуючій на той час (кінець XIX ст.) джерельній базі, робота підтвердила, що лише за умови проведення широких археологічних досліджень можливе вирішення багатьох важливих проблем історії Переяслава та Переяславщини. Небажання частини професури Київського університету бачити в своїх рядах українофіла Ляскоронського на певний час закрило йому дорогу до alma mater та змусило шукати роботу за межами України. Попри все, він продовжує археологічні студії. Завдяки своїм хорошим стосункам з московською професурою В. Г. Ляскоронський отримує посаду приват-доцентом на кафедрі давньоруської історії Московського університету (Ситник 1993, с. 38). Проте, історик активно продовжив

дослідницьку роботу. Він займається археологічною практикою, публікує нові матеріали з археології.

3 травня 1900 р. на засіданні підготовчого комітету XII Археологічного з'їзду в Харкові (1902) при Історичному товаристві Нестора Літописця В. Ляскоронському було доручено зібрати до з'їзду інформацію про археологічні пам'ятки Полтавщини, для чого він мав обстежити Прилуцький, Лохвицький, Пирятинський, Роменський, Лубенський, Миргородський та Хорольський повіти. З цим завданням В. Ляскоронський справився досить успішно, здійснивши археологічні розвідки в цих семи повітах Полтавської губ. Сам вчений у своїй автобіографії досить лаконічно висловився про участь у XII Археологічному з'їзді: «Під час Археологічних з'їздів, що проходили в Києві і Харкові, В. Г. Ляскоронський був секретарем останніх, і під його редакцією вийшло дві книги «Известий» означених з'їздів, де коротко викладені як виголошені на з'їздах реферати, так і вся наукова діяльність з'їздів» (Гордієнко 2013а., с. 86). Про редагування «Известий» з'їзду також згадує К. Мельник. Проте, на думку Д. Гордієнка, перегляд самих «Известий» не дає можливості підтвердити, як, проте, і спростувати цю інформацію. Однозначно, що В. Ляскоронський дійсно був делегований на з'їзд і обраний секретарем Ради з'їзду 14 серпня 1902 р. З цього випливає, що вчений безпосередньо був присутній і на з'їзді. Однак, жодної доповіді, як і жодної публікації до «Трудов» XII Археологічного з'їзду не подав. Чому? Питання залишається відкритим. З того, що В. Ляскоронський взяв активну участь у XIII Археологічному з'їзді в Катеринославі, де виголосив три доповіді, за котрими підготував чотири публікації до «Трудов» з'їзду, а тематика статей відповідала завданню до Харківського з'їзду, можна припустити, що вчений просто не встиг закінчити намічених досліджень до початку роботи XII Археологічного з'їзду (Гордієнко 2013а., с. 85-86). На думку С. Юренка, саме Харківський з'їзд визначив спрямованість подальших досліджень В. Ляскоронського (Юренко 2004, с. 30). До XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі (1905) В. Ляскоронський разом з С. Мазаракі

продовжив розвідки по Сулі, Пслу та Ворсклі на Полтавщині й на Харківщині, картографував понад 600 курганів, 160 майданів, 20 городищ, лінії Змійових валів і дослідив кілька стоянок кам'яної доби.

У 1907 р. В. Ляскоронський нарешті став приват-доцентом кафедри російської історії Київського університету. У цей період вчений плідно займається історією стародавнього Києва та Київської Русі. Інтерес викликають його праці: «Владимир Мономах и его забота о благе русской земли», «К вопросу о кончине князя Бориса Владимировича и о судьбе его останков и погребении его», «Описание могилы князя Олега в Киеве», «К вопросу об Олеговой могиле в Киеве» та ін. Однак, повернення до Київського університету не дало йому оптимізму, оскільки активність тамтешньої професури згасла. Зрештою викладацька діяльність Ляскоронського в Києві тривала недовго – до 25 серпня 1909 р., оскільки в травні цього року його було обрано на посаду екстраординарного професора при Ніжинському історико-філологічному інституті (Ситник 1993, с. 39). На час переїзду до Ніжина В. Ляскоронський був відомим у наукових колах фахівцем. Визначена ним багатоаспектність історичного процесу сприяла розгортанню роботи у декількох напрямках, зокрема: археології, нумізматики, етнографії, історичної географії, картографії (Острянюк 2005, с. 106).

Ще в 1900 р. при Історико-філологічному товаристві Ніжинського історико-філологічного інституту була створена археологічна комісія, яку очолив професор А. В. Добіаш, що ще більше сприяло вивченню давніх місцевих історичних пам'яток. Активно включився в роботу цієї комісії й В. Ляскоронський (Самойленко 2005, с. 101), який після захисту дисертації продовжував досліджувати археологію та старожитності Переяславщини (Ляскоронский 1905; Ляскоронский 1906). Проте, участь в археологічних з'їздах змусила вченого значно розшири географію своїх досліджень. Одночасно Ляскоронский звертається й до литовської доби української історії (Ляскоронский 1907d). При цьому, В. Ляскоронський досить плідно співпрацював з членами Полтавської вченої архівної комісії Л. В. Падалкою,

С. Т. Сиротенком, П. М. Єременком, наслідком чого стала поява у 1902-1914 рр. публікацій з описами городищ, курганів, змійових валів і майданів Полтавщини (Самойленко 2005, с. 102-103).

У Ніжині В. Ляскоронський продовжував археологічні студії, беручи участь в археологічних розкопках під час літніх вакацій, а також проводячи дослідження з історичної картографії. Тут в 1916 р. він завершив монографію «Римская монета в пределах Южной Руси, как исторический источник для древнейшего периода русской истории». Проте вчений оприлюднив лише першу її частину (Ляскоронский 1920), але у XXXIV томі «Известий» Ніжинського історико-філологічного інституту передбачалося видати її повністю, однак цей том часопису так і не побачив світ. Тривалий час, внаслідок несприятливої ситуації в країні, вчений не міг видати цю працю повністю. Незадовго до смерті, за сприяння німецького археолога Г. Еберта, В. Ляскоронський намагався надрукувати цю книгу німецькою мовою в Берліні. Як й інші представники покоління фундаторів Ніжинської історичної школи, В. Ляскоронський збирав матеріали з історії Ніжинщини. Вчений вважав Ніжин одним з найдавніших поселень Лівобережжя, аргументуючи це топографічними особливостями місцевості, на котрій він розташований (Острянка 2005, с. 108). Окрім вивчення давньоримських монет В. Ляскоронський досліджував і систематизував давньогрецькі монети, знайдені на теренах України. Він також упорядковував відомості про візантійські монети й скарби, складав нумізматичні мапи, відзначаючи знахідки римських, грецьких і навіть східних монет, і накладав їх на відомі вже стародавні торгівельно-політичні шляхи, зокрема: «з варяг у греки», «великий волзький шлях» і шлях на Литву та західнослов'янське Помор'я, тим самим уточнюючи історичні відомості про розвиток торгівельних шляхів та політичних відносин держав. Наслідком його нумізматичних студій була низка наукових розвідок (Ляскоронский 1901b; Ляскоронський 1923).

В. Ляскоронський продовжує археологічні студії, беручи активну участь у експедиціях та в XIII (Катеринослав, 1905), XIV (Чернігів, 1908) і XV

(Новгород, 1911) археологічних з'їздах, публікує нові матеріали з археології (Ляскоронский 1907b. Ляскоронский 1907c; Ляскоронский, В. Г. 1908; Ляскоронский 1909; Ляскоронский, В. Г. 1916).

На думку А. М. Острянка, ніжинський період діяльності В. Ляскоронського став часом завершення розпочатих раніше проектів і розгортання студій у нових напрямках. Залишаючись медієвістом та прибічником регіональних досліджень вітчизняної історії, вчений розширив географію своїх досліджень, розпочавши ґрунтовні студії з історії Чернігово-Сіверщини. Викладацька робота вченого значною мірою сприяла залученню студентів Ніжинського історико-філологічного інституту до наукової роботи в галузі історії України. В особі В. Ляскоронського цей науково-освітній заклад одержав, власне, першого історика-україніста, що мало особливе значення для формування Ніжинської історичної школи. Конструктивна роль В. Ляскоронського у виникненні та становленні Ніжинської історичної школи в галузі історії України незаперечна. Його доробок, робота у наукових товариствах та установах, а також популяризація української історії при викладанні курсу історії Росії сприяли формуванню стійкого інтересу до історії України не тільки всього вченого загалу Ніжинської вищої школи, а й молодих дослідників, серед яких особливо слід відзначити В. Дубровського, А. Єршова, М. Петровського, яких з великою долею впевненості можна вважати його учнями (Острянка 2005, с. 110-111).

Влітку 1921 р. В. Г. Ляскоронського було відряджено до Києва для з'ясування питання про науково-дослідні кафедри. Завершивши цю справу, вчений залишає викладацьку роботу в Ніжині й повертається до Києва, де в 1922 р. Ляскоронський отримує посаду професора Київського археологічного інституту на науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства та викладає там курс загальної нумізматики. Однак, незабаром, за розпорядженням наркома освіти, Київський археологічний інститут було закрито. Згодом, деякий час, В. Ляскоронський викладав курс географії та нумізматики в Київському інституті міжнародних відносин, але незабаром залишається й без цієї

посади. Та це не завадило йому продовжувати активну наукову діяльність (Ситник 1993, с. 45).

У Ніжині, після від'їзду В. Г. Ляскоронського, археологічні дослідження фактично припиняються, незважаючи навіть на відкриття у 1922 р. науково-дослідної кафедри історії культури й мови та утворення на початку 1925 р. Ніжинського краєзнавчого товариства, яке ставило за мету розробляти широкий спектр проблем регіону Ніжинщини, Прилуччини та Роменщини, включаючи вивчення місцевих топографії, антропології та матеріальних пам'яток (Самойленко 2005, с. 103).

В. Ляскоронський включився в роботу Всеукраїнської Академії наук, брав участь в археологічній секції, Софійській та етнографічній комісіях, історичній секції – по відділах старого Києва і Чернігова та первісної культури, а також у комісіях науково-термінологічного словника й краєзнавства. Він був одним із найдіяльніших членів Всеукраїнського Археологічного комітету. В. Ляскоронський не відмовлявся від жодного доручення в Комітеті. Хоч працювати доводилося безоплатно, а взимку – в холоді, він багато часу й сил витрачав на прийом і оформлення величезних нумізматичних колекцій колишнього університету, котрі виявилися непотрібними Інституту Народної освіти. Завідуючи нумізматичним відділом Лаврського заповідника, Ляскоронський тимчасово виконував обов'язки його директора, редагував Лаврський збірник. Протягом 1924 р. В. Г. Ляскоронський розібрав, визначив і зареєстрував понад 15 тисяч монет, медалей, жетонів і склав за кожним їх видом каталоги й готував виставки (Ситник 1993, с. 47-49). У серпні 1925 р. В. Г. Ляскоронський взяв участь в охоронних розкопках цвинтаря Софійського собору, зокрема – провалля на території подвір'я собору. Про ці дослідження зберігся звіт самого В. Ляскоронського, з якого випливає, що тоді було обстежено не площу в 200 кв. м. (20×10 м)²³ (Гордієнко 2013b, с. 656). При цьому, Ляскоронський подає цікаву інформацію про цеглу XVII ст. та кахлі XVII-XIX ст. (Ляскоронський 1926). В. Г. Ляскоронський продовжує виїздити до Трипілля

та Борисполя, де продовжує досліджувати вали, місця давніх поселень тощо (Ситник 1993, с. 49).

Досить унікальним було відкриття, зроблене В. Г. Ляскоронським восени 1927 р. , при дослідженні підмурівка Золотих воріт. Вченим було виявлено залишки давнішої брами, котра існувала до побудови Золотих воріт у 1037 р. це давало можливість Ляскоронському дослідити укріплення Києва кінця X – початку XI століття. Проте відсутність елементарних умов праці та хвороба перешкодили вченому продовжити вивчення Золотих воріт (Ситник 1993, с. 112-113). Ледве встиг Василь Григорович заміряти й сфотографувати дорогоцінне відкриття, як за одну ніч дерев'яне підмурування було спалене безпритульними. Нині у науковому архіві Національного музею історії України зберігаються праці Ляскоронського з останніх його розкопок: «Археологічні розкопки на площі цвинтаря біля Софійського собору», «Очерк истории крепостных ворот существовавших в черте города Киева» та нотатки, чернетки, щоденники з розкопок біля Золотих воріт у 1927 р.

Помер В. Г. Ляскоронський 1 січня 1928 р. від запалення легень у м. Київ, похований на Лук'янівському цвинтарі. Його ім'я уособлює цілу епоху в історії та археології України. Визначний історик, археолог, нумізмат, етнограф. В. Г. Ляскоронський був дійсним членом Історичного товариства Нестора Літописця, Московського археологічного товариства, Київського товариства історії, старожитностей і мистецтва, Товариства класичної філології при Київському шкільному окрузі, Ісландського історичного товариства, Імператорського російського військового історичного товариства, Історичного товариства при Ніжинському історико-філологічному інституті. Був секретарем і редактором бюлетенів XI–XV археологічних з'їздів.

Висновки.

Загалом слід підсумувати, що постать В. Г. Ляскоронського є знаковою як археолога з різноплановим дослідницьким арсеналом, зокрема як

лінгвіста-джерелознавця, який одним із перших використав методику критичного аналізу джерел.

У цілому, В. Ляскоронський виявився доволі активним польовим дослідником, зокрема на Полтавщині він оглянув до 1000 км. наддніпрянських степів, обстеживши 600 могил, 160 майданів, 20 городищ; заніс на карту «змійові» вали: Пороський, Посульський, Переяславський та багато інших пам'яток, зробивши значний внесок в археологію України.

Безперечно, у В. Ляскоронського, як і в більшості археологів того часу, була доволі слабка археологічна ідентифікація, досліді були досить поверхневими. Однак, внесок В. Ляскоронського в археологію є досить значним і потребує ще більш ґрунтовного вивчення.

Література

1. Гордієнко, Д. 2013а. Василь Ляскоронський та Єгор Рєдін: епізод зі взаємовідносин у контексті XII Археологічного з'їзду. *Софія Київська: Візантія. Русь. Україна*, 3, с. 85-92.
2. Гордієнко, Д. 2013б. Дві автобіографії Василя Ляскоронського (1909 – 1913) та його особова справа (1923). *Український археографічний щорічник*, 18, с. 654-678.
3. Дубровський, В. Проф. В. Г. Ляскоронський. *Український історик*, 1965, 3-4, с. 48-52.
4. Ляскоронський, В. Г. *Автобиография*. Інститут Рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського, ф. 90, оп. 1, спр. 1, арк. 1-4.
5. Ляскоронский, В. Г. 1896а. Археологическая находка близ м. Таганчи Киевской губернии Каневского уезда. *Чтения в историческом Обществе Нестора-летописца*, 10, с. 21-24.
6. Ляскоронский, В. Г. 1892. Археологические раскопки близ г. Лубны Полтавской губ., в урочище Лысая гора. *Киевская старина*, 11, 263-278.

7. Ляскоронський, В. 1997. Володимир Боніфатієвич Антонович, як археолог. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах.* К.: Заповіт, с. 338-342.
8. Ляскоронский, В. Г. 1901а. Городища, курганы и длинные (змиевы) валы, находящиеся в бассейне р. Сулы. *Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899*, М., 1, с. 404-457.
9. Ляскоронский, В. Г. 1907а. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы, по течению рек Псла и Ворсклы. *Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе, 1905*, М., 1, с. 158-198.
10. Ляскоронский, В. Г. 1911. Городища, курганы, майданы и длинные (змиевы) валы в области Днепровского Левобережья. *Труды IV Археологического съезда в Чернигове, 1909*, М., 3, с. 1-8.
11. Ляскоронский, В. Г. 1907б. Змиевы валы в пределах южной России, их соотношение к курганам-майданам и приблизительная эпоха их возникновения. *Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905*, М., 1, с. 200-210.
12. Ляскоронский, В. Г. 1916. К вопросу о древнейшем плане г. Киева, изданном в 1638 Афанасием Кальнофойским. *Сборник в честь графини П. С. Уваровой*, М., с. 202-214.
13. Ляскоронский, В. Г. 1907с. К вопросу о курганах – городищах – майданах. *Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905*. М., 1, с. 419-434.
14. Ляскоронский, В. Г. 1905. *К вопросу о переяславльских торках*. СПб.: Синат. тип.
15. Ляскоронский, В. Г. 1909. Краткий отчет о летних экскурсиях 1906-1907 годов. *Древности: Труды Московского Археологического общества*. М., 22, с. 154-155.
16. Ляскоронский, В. Г. 1901б. Находки римских монет в области среднего Приднепровья. *Труды XI Археологического съезда в Киеве*, 1, с. 458-464.

17. Ляскоронский, В. Г. 1893а. О курганах-майданах, находящихся на левой стороне р. Днепр в пределах Полтавской губернии и о связи их с другими подобными сооружениями Южной России. *Чтения в историческом Обществе Нестора-летописца*, 7, с. 3.
18. Ляскоронский, В. Г. 1893б. Остатки давнего Лукомльского городища в м. Лукомле Лубенского уезда Полтавской губ. *Киевская старина*, 9, с. 426-437.
19. Ляскоронский, В. Г. 1896б. Остатки древнего городища в м. Снетине Лубенского уезда Полтавской губ. *Киевская старина*, 12, с. 327-336.
20. Ляскоронский, В. Г. 1906. Очерк внутреннего быта Переяславльской земли с древнейших времён до половины XII ст. *Лохвицкий исторический сборник*. К.: Лохвиц. уезд. земство, с. 35-123.
21. Ляскоронский, В. Г. 1908. Поход кн. Витовта на татар и его битва с последними на р. Ворскле 1399 г. *Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905*, М., 2, с. 513-531.
22. Ляскоронский, В. Г. 1920. Римская монета в пределах Южной России, как исторический источник для древнейшего периода русской истории. *Известия НИФИ*, XXXIII, с. 1-16.
23. Ляскоронський, В. Г. 1923. Римські монети, які знайдено на території м. Київ. *Український музей*, 1, с. 1-16.
24. Ляскоронський, В. Г. 1926. Розкопи в подвір'ї Софійського собору в Києві. Осінь 1925 р., *КЗ ВУАК за археологічні дослідження року 1925*. К., 1926., с. 1-7.
25. Ляскоронский, В. Г. 1907d. *Русские походы в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 г.* СПб.: Синат. тип.
26. Ляскоронський, В. Г. 1994. Спогади про проф. В. Б. Антоновича. *З іменем святого Володимира: У 2 кн.* / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. К.: Заповіт, 1, с. 293-305.

27. Мельник-Антонович, К. 1929. Василь Григорович Ляскоронський. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*, 24: Праці історичної секції. К., с. 367-387.
28. Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора. Україна, 6, с. 70-82.
29. Острянко, А. М. 2005. Василь Ляскоронський і Ніжинська вища школа. *Література та культура Полісся*, 30, с. 105-111.
30. Павлик, О.В. *Розвиток археологічної науки на теренах України в кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»)*. Дисертація к. і. н. Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
31. Самойленко, О. Г. 2005. Участь вчених Ніжинської вищої школи в археологічних дослідженнях Лівобережної України у 2-й пол. XIX – 1-й третині XX ст. *Література і культура Полісся*, 30. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, с. 99-105.
32. Ситник, О. М. 1990. Василь Григорович Ляскоронський. *Український історичний журнал*, 2, с. 88-99.
33. Ситник, О. М. 1993. *Історія України доби Середньовіччя в наукових студіях В. Г. Ляскоронського*. Дисертація к. і. н. Ужгородський державний університет.
34. Юренко, С. П. 2004. *Археологічні з'їзди в Україні*. К.: Шлях.

References.

1. Hordiienko, D. 2013a. Vasyl Liaskoronskyi ta Yehor Riedin: epizod zi vzaiemovidnosyn u konteksti XII Arkheolohichnoho z'izdu. *Sofiia Kyivska: Vizantiia. Rus. Ukraina*, 3, s. 85-92 [in Ukrainian].
2. Hordiienko, D. 2013b. Dvi avtobiohrafii Vasyliia Liaskoronskoho (1909 – 1913) ta yoho osobova sprava (1923). *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk*, 18, s. 654-678 [in Ukrainian].

3. Dubrovskiy, V. Prof. V. H. Liaskoronskiy. *Ukrainskyi istoryk*, 1965, 3-4, s. 48-52 [in Ukrainian].
4. Liaskoronskiy, V. H. *Avtobiohrafii*a. Instytut Rukopysu TsNB im. V. I. Vernadskoho, f. 90, op. 1, spr. 1, ark. 1-4 [in Ukrainian].
5. Lyaskoronskiy, V. G. 1896a. Arkheologicheskaya nakhodka bliz m. Taganchi Kiyevskoy gubernii Kanevskogo uyezda. *Chteniya v istoricheskom Obshchestve Nestora-letopists*a, 10, s. 21-24.
6. Lyaskoronskiy, V. G. 1892. Arkheologicheskiye raskopki bliz g. Lubny Poltavskoy gub.. v urochishche Lysaya gora. *Kiyevskaya starina*, 11, s. 263-278.
7. Liaskoronskiy, V. 1997. Volodymyr Bonifatiievych Antonovych, yak arkheoloh. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych*. U 3-kh tomakh. K.: Zapovit, s. 338-342 [in Ukrainian].
8. Lyaskoronskiy, V. G. 1901a. Gorodishcha. kurgany i dlinnyye (zmiyevy) valy. nakhodyashchiesya v basseyne r. Suly. *Trudy XI Arkheologicheskogo syezda v Kiyeve 1899*. M., 1, s. 404-457 [in Russian].
9. Lyaskoronskiy, V. G. 1907a. Gorodishcha. kurgany i dlinnyye (zmiyevyye) valy. po techeniyu rek Psla i Vorskly. *Trudy XIII Arkheologicheskogo syezda v Ekaterinoslave. 1905*. M., 1, s. 158-198 [in Russian].
10. Lyaskoronskiy, V. G. 1911. Gorodishcha. kurgany. maydany i dlinnyye (zmiyevy) valy v oblasti Dneprovskogo Levoberezhia. *Trudy XIV Arkheologicheskogo syezda v Chernigove. 1909*. M., 3, c. 1-8 [in Russian].
11. Lyaskoronskiy, V. G. 1907b. Zmiyevy valy v predelakh yuzhnoy Rossii. ikh sootnosheniye k kurganam-maydanam i priblizitelnaya epokha ikh vzniknoveniya. *Trudy XIII Arkheologicheskogo syezda v Ekaterinoslave 1905*. M., 1, s. 200-210 [in Russian].
12. Lyaskoronskiy, V. G. 1916. K voprosu o drevneyshem plane g. Kiyeva. izdannom v 1638 Afanasiyem Kalnofoyskim. *Sbornik v chest grafini P. S. Uvarovoy*. M., s. 202-214 [in Russian].

13. Lyaskoronskiy, V. G. 1907s. K voprosu o kurganakh – gorodishchakh – maydanakh. *Trudy XIII Arkheologicheskogo syezda v Ekaterinoslave 1905*. M., 1, s. 419-434 [in Russian].
14. Lyaskoronskiy, V. G. 1905. *K voprosu o pereyaslavlskikh torkakh*. SPb.: Sinat. tip. [in Russian].
15. Lyaskoronskiy, V. G. 1909. Kratkiy otchet o letnikh ekskursiyakh 1906-1907 godov. *Drevnosti: Trudy Moskovskogo Arkheologicheskogo obshchestva*. M., 22, s. 154-155 [in Russian].
16. Lyaskoronskiy, V. G. 1901b. Nakhodki rimskikh monet v oblasti srednego Pridneprovya. *Trudy XI Arkheologicheskogo syezda v Kiyeve*, 1, s. 458-464 [in Russian].
17. Lyaskoronskiy, V. G. 1893a. O kurganakh-maydanakh. nakhodyashchikhsya na levoy storone r. Dnepr v predelakh Poltavskoy gubernii i o svyazi ikh s drugimi podobnymi sooruzheniyami Yuzhnoy Rossii. *Chteniya v istoricheskom Obshchestve Nestora-letopistsa*, 7, s. 3 [in Russian].
18. Lyaskoronskiy, V. G. 1893b. Ostatki davnego Lukomlskogo gorodishcha v m. Lukomle Lubenskogo uyezda Poltavskoy gub. *Kiyevskaya starina*, 9, s. 426-437 [in Russian].
19. Lyaskoronskiy, V. G. 1896b. Ostatki drevnego gorodishcha v m. Snetine Lubenskogo uyezda Poltavskoy gub. *Kiyevskaya starina*, 12, s. 327-336 [in Russian].
20. Lyaskoronskiy, V. G. 1906. Ocherk vnutrennego byta Pereyaslavlskoy zemli s drevneyshikh vremen do poloviny XII st. *Lokhvitskiy istoricheskiy sbornik*. K.: Lokhvits. uyezd. Zemstvo, s. 35-123 [in Russian].
21. Lyaskoronskiy, V. G. 1908. Pokhod kn. Vitovta na tatar i ego bitva s poslednimi na r. Vorskle 1399 g. *Trudy XIII Arkheologicheskogo syezda v Ekaterinoslave 1905*. M., 2, s. 513-531 [in Russian].

22. Lyaskoronskiy, V. G. 1920. Rimskaya moneta v predelakh Yuzhnoy Rossii, kak istoricheskiy istochnik dlya drevneyshego perioda russkoy istorii. *Izvestiya NIFI*. XXXIII. s. 1-16 [in Russian].
23. Liaskoronskyi, V. H. 1923. Rymski monety, yaki znaideno na terytorii m. Kyiva. *Ukrainskyi muzei*, 1, s. 1-16 [in Ukrainian].
24. Liaskoronskyi, V. H. 1926. Rozkopy v podvir'i Sofiiskoho soboru v Kyivi. Osin 1925 r., *KZ VUAK za arkheolohichni doslidy roku 1925*. K., 1926., c. 1-7 [in Ukrainian].
25. Lyaskoronskiy, V. G. 1907d. *Russkiye pokhody v udelno-vechevoye vremya i pokhod knyazya Vitovta na tatar 1399 g.* SPb.: Sinat. tip. [in Russian].
26. Liaskoronskyi, V. H. 1994. Spohady pro prof. V. B. Antonovycha. Z *imenem sviatoho Volodymyra: U 2 kn.* / Uporiad. V. Korotkyi, V. Ulianovskyi. K.: Zapovit, 1, s. 293-305 [in Ukrainian].
27. Melnyk-Antonovych, K. 1929. Vasyl Hryhorovych Liaskoronskyi. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN*, 24: Pratsi istorychnoi sekti. K., s. 367-387 [in Ukrainian].
28. Nevydani spohady V. H. Liaskoronskoho za Volodymyra Bonifatiievycha Antonovycha yak profesora. *Ukraina*, 6, s. 70-82 [in Ukrainian].
29. Ostrianko, A. M. 2005. Vasyl Liaskoronskyi i Nizhynska vyshcha shkola. *Literatura ta kultura Polissia*, 30, s. 105-111 [in Ukrainian].
30. Pavlyk, O. V. *Rozvytok arkheolohichnoi nauky na terenakh Ukrainy v kintsi XIX – na pochatku XX st. (za materialamy chasopysu «Arkheolohichni litopys Pivdennoi Rosii»)*. Dysertatsiia k. i. n. Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody» [in Ukrainian].
31. Samoilenko, O. H. 2005. Uchast vchenykh Nizhynskoi vyshchoi shkoly v arkheolohichnykh doslidzhenniakh Livoberezhnoi Ukrainy u 2-i pol. XIX – 1-i tretyni XX st. *Literatura i kultura Polissia*, 30. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, s. 99-105 [in Ukrainian].

- 32.Sytnyk, O. M. 1990. Vasyl Hryhorovych Liaskoronskyi. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, s. 88-99 [in Ukrainian].
- 33.Sytnyk, O. M. 1993. *Istoriia Ukrainy doby Serednovichchia v naukovykh studiakh V. H. Liaskoronskoho*. Dysertatsiia k. i. n. Uzhhorodskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
- 34.Yurenko, S. P. 2004. *Arkheolohichni z'izdy v Ukraini*. K.: Shliakh [in Ukrainian].

Summary

O. N. Sytnyk

V. Lyaskoronsky as archaeologist

The article considers the contribution of Vasily Lyaskoronsky to the development of domestic archeology. First of all, V. Lyaskoronsky's belonging to the Kiev historical school of V. Antonovich is noted. The participation of Vasily Lyaskoronsky in the preparation and conduct of the XI-XV archaeological congresses has been ascertained. The main directions of the archaeological research of the scientist are characterized.

In general, V. Lyaskoronsky turned out to be quite an active field researcher, in particular, in the Poltava region he examined up to 1000 km. Dnieper steppes, having examined 600 graves, 20 ancient settlements; brought on the map shafts: Poros, Posulsk, Pereyaslavsky and many other attractions, making a significant contribution to the archeology of Ukraine.

As basic materials for the articles used Lyaskoronsky, research on archaeological activity and the scientific legacy. Determining the methodological Toolkit of the article is a biographical method (analysis of the life and scientific way V. Lyaskoronsky), the comparative-historical method (comparison of historical concepts V. Lyaskoronsky and other historians), the method of historiographical analysis (the specific content of scientific works, V. Lazarevskogo).

Generally summed up, is that the figure of V. G. Lyaskoronsky is significant as an archaeologist with diverse research Arsenal, particularly as a linguist-of source studies, one of the first used methods of critical analysis of sources.

There is no doubt that in V. Lyaskoronsky, like most archaeologists of the time were quite weak archaeological identification, experiments were quite superficial. However, the contribution of V. Lyaskoronsky in archaeology is quite large and requires more careful study.

Key words: archeology, Vasily Lyaskoronsky, Kiev historical school of V. Antonovich, Historical society of Nestor the Chronicler, settlement.

Ситник Олександр Миколайович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, 72312, Україна, oleksander_sytnyk@i.ua
Olexander Sytnyk, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, archeology and philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol state pedagogical University, st. Getmanskaya, 20, Melitopol, 72312, Ukraine, oleksander_sytnyk@i.ua

дата відправлення - 01.09.2019